

LITTERATUR

EN IDÉHISTORIENS RENÄSSANS

Den specialisering, som i vår tid härskar så gott som på alla områden, gör sig ej minst gällande för vetenskapen. Den gamla lärdomshistorien, som ville vara en slags universell vetenskap genom att till sitt objekt taga de olika vetenskapernas uppgifter och metoder, kom att upplösas under den alltmer tilltagande arbetsfördelningens tryck. Det har ej stått i en enda vetenskaps förmåga att överblicka och sammanhålla det väldiga material, som de moderna vetenskaperna arbeta med, där den ene vetenskapsidkaren oftast står helt främmande för den andres vetenskapliga problemställningar. Om det finns någon vetenskap, som i våra dagar ha kvar något av lärdomshistoriens kringsyn, så är det filosofiens historia. Filosofen har ju i allmänhet velat studera verkligheten som helhet, och därför har han drivits till att taga hänsyn till de andra vetenskapliga verklighetsuppfattningarna och att, i den mån det är möjligt, försöka förena de olika verklighetsaspekterna. De specialvetenskapliga frågeställningarna och metoderna ha under alla omständigheter fått ingå som en viktig beståndsdel i filosofiens egen verksamhetsfär.

En svensk filosof, professor *Gunnar Aspelin*, har i sjätte delen av »Vår egen tids historia» velat upprätthålla denna filosofiska tradition, samtidigt som han försökt återuppliva den gamla lärdomshistorien. Aspelins »Tankelinjer och trosformer» är en syntes av lärdomshistorien och filosofiens historia; hans arbete är en allmän idéhistoria, som ger en överblick av de allmänna resultat, som tankelivet har att uppvisa under de sista femtio åren. Det är klart, att denna idéernas och tänkesättens historia ställer stora krav på författarens skicklighet och vidsynhet, inte minst då forskningsområdet sträcker sig från naturvetenskapens mest abstrakta tankevärld till religionens irrationella erfarenhetsbild. Aspelins stora förtrogenhet med historisk metod har gjort honom särskilt skickad att ge sig i kast med föreliggande uppgift och undvika de fallgropar, som en historiker ofta har så svårt att undvika. För historikern och då särskilt för tankehistorikern är det så gott som omöjligt att helt utestänga alla subjektiva element. Vill man ge en totalrevy av Västerlandets tankeskapelser, måste man först göra ett urval av det mest värdefulla och betydelsefulla. Här sättes forskarens objektivitet på mycket hårda prov. I stort sett har Aspelin här tillfredsställt det objektivas fordringar. Man kan naturligtvis ej begära, att varje tänkare under de sista femtio åren skall bli omnämnd, varför man ej bör bedöma arbetets utförlighet efter det personregister, som avslutar boken. Författarens syfte är att skildra de ledande tendenserna i nutidens vetenskapliga uppfattning, och bland de enskilda forskarna kunna endast de utväljas, hos vilka dessa huvudriktningar

ha fått sitt mest pregnanta uttryck. I vad mån författaren lyckats tolka den moderna tidens karaktärsdrag och få med de strömningar, som råda i våra dagars vetenskapliga, kulturella och religiösa åskådningar, det måste bli huvuduppgiften för en granskning av Aspelins arbete.

När man vill förstå och framställa ett tankeproblem, får man ej isolera det från dess föregående historia; man måste känna dess härstamning och utveckling fram till dess nuvarande bildning för att få det rätta greppet om problemet. Denna historieteori, som Aspelin aldrig förtröttas att framhålla i sina arbeten, har fått en fulländad praktisk tillämpning i kapitlet om »Fysikens världsbild» i föreliggande arbete. Icke-fackmannen står ganska främmande inför den moderna fysikens och kemiens världsbild. Den har ej förmått gripa sinnen på samma sätt som den gamla naturvetenskapens, som bestämde en hel generations livs- och världsåskådning. För att kunna ge en klarare belysning av den moderna fysikens problemkomplex ser Aspelin dem från bakgrunden av den newtonska fysikens utveckling. Och på det sättet kan han följa den naturvetenskapliga problemhistoriens egen dialektik och studera, hur det ena problemet givit det andra, allt i bästa överensstämmelse med den hegelska metoden — Aspelin har ej läst sin Hegel förgäves. Det är omöjligt att här redogöra för Aspelins utförliga framställning av den moderna fysikens problematik. Nog av, medan den gamla exakta naturvetenskapen trodde sig kunna avslöja alla naturens hemligheter, har den moderna fysiken funnit, att det ej finns några fasta naturlagar i den gamla bemärkelsen, att det inom atomens värld råder en viss oberäknelighet, att det finns en gräns för vetenskapens exakthet: i och med att vi iakttaga, förändra vi föremålet för vår iakttagelse. Här ha vi grunden till att det nu för tiden blivit så populärt att tala om vetenskapens sammanbrott eller bankruttförklaring, men mot ett sådant tal vänder sig Aspelin med rätta.

Medan fysiken och kemien äro fast inriktade på sin nya metod, har biologien mera kommit i skymundan, och det allmänna intresse, som i förra århundradet genom Darwin kom denna forskning till del, ser man i våra dagar ej så mycket av. Den mekanistiska åskådningen inom biologien — i Aspelins arbete företrädd av amerikanaren J. Loeb — är ej längre ensamrådande. Mot försöket att förklara de biologiska företeelserna utifrån fysikaliska och kemiska grunder satte zoologen och filosofen H. Driesch in sin kritik, och blev den förnämste representanten för den vitalistiska uppfattningen i biologien. Det var särskilt hans undersökningar av sjöborren (ej havsigeln, som Aspelin stundom översätter »Seeigel» med), som ledde honom till att i biologien acceptera ändamålstanken: hos livsfenomenen måste vissa faktorer antagas, som dirigera de kemiskt-fysiska förloppen i en bestämd riktning. Motsättningen mekanist—vitalist har emellertid, som Aspelin framhåller, genom de nya fysikaliska problemställningarna i viss mån förlorat sin gamla betydelse. Men tyvärr kommer Aspelin ej in på några positiva bestämningar av det

aktuella biologiska problemläget. Han hänvisar här blott till N. Bohrs antydningar om den nya fysikaliska kvantteoriens betydelse för biologien. Det hade nog varit mera fruktbart, om Aspelin jämfört det moderna biologiska metodproblemet med den psykologiska gestalt- eller helhetsuppfattningen, ty otvivelaktigt går den biologiska grundsynen mot en uppfattning av organismen och livet som en helhet. Här övervinnas sålunda både den mekanistiska och den vitalistiska problemställningen, och det finns en mängd arbeten av moderna biologer, som just betrakta helhetskategorien som biologiens grundläggande begrepp.

En betydelsefull och för närvarande mycket aktuell del av biologien är ärftlighetsläran. Enligt Darwin och, före honom, Lamarck möjliggjordes artens utveckling genom de förvärvade egenskapernas ärftlighet. Gregor Mendel, som överförde den exakta naturvetenskapens metoder på ärftlighetsläran, upptäckte genom sina korsningsförsök med växter, att den förvärvade beskaffenheten hos individen ej går i arv såsom sådan, utan individen är en produkt av medfödda faktorer och yttre utvecklingsbetingelser. Under senaste tid har denna teori i sin tur fått en blotta genom läran om de språngvisa nybildningarna, de s. k. mutationerna, men i vad mån dessa bestämma utvecklingen är ännu ej till fullo klarlagt på vetenskapens nuvarande ståndpunkt. Hur ärftlighetsläran tillämpas inom antropologien har Aspelin klokt nog ej gått in på, ty här råder det alltför starka brytningar, för att en lekman skulle ha möjlighet att ge en för alla parter tillfredsställande bild.

Motsättningen mellan den mekanistiska åskådningen och den teleologiska möter oss ej minst inom den moderna psykologien. För den förra åskådningen ha vi framför allt den gamla naturvetenskapligt orienterade experimentalpsykologien och associationspsykologien; dessutom den amerikanska behaviourismen, »psykologien utan själ». Även Freuds psykoanalys är mekanistiskt inställd. Poul Bjerre däremot — den ende svenske forskaren, som fått en utförligare framställning i Aspelins arbete — vänder sig med sin psykosyntetiska psykologi mot Freuds mekanistiska tolkning av själen, även om han annars står Freud mycket nära. Mot associationspsykologien står också McDougalls instinktpsykologi, Adlers individualpsykologi och framför allt den moderna gestaltpsykologien. Mera metodiskt-filosofiskt har Dilthey strävat efter att frigöra psykologien från de naturvetenskapliga kategorierna och i stället anknutit den till den andra fakulteten i vetenskapens värld, nämligen den historiska.

Med den historiska vetenskapen har Aspelin kommit in på det tredje verklighetsområdet — naturvetenskapens och psykologiens områden utgjorde de två andra. Det hör till hans speciella gebit och har därför också fått den sakrikaste behandlingen i hela arbetet. Enligt Aspelin har vår tids sociala och historiska världsbild utvecklats sig under intryck av två olika idéströmmingar: Comtes positivism och Hegels historiefilosofi. Hegel betraktade varje led i utvecklingen som inordnat i ett högre sammanhang, medan Comte bann-

Litteratur

lyste alla ändamålstankar, även om sedan ändamålstanken i form av en framstegstro kom att omintetgöra den ursprungliga intentionen. På samma sätt inkom den också i Spencers sociologiska utvecklingsbetraktelse och i den marxistiska läran om den sociala utvecklingens slutmål i det klasslösa samhället. Av moderna sociologier redogör Aspelin för Durkheims antipsykologiska sociologism, Max Webers mera historiskt inställda sociologi samt den amerikanska sociologiens »typ-studier».

Om den moderna sociologien förmått arbeta sig fram till en värdefri forskningssynpunkt, har däremot den moderna historiefilosofien tagit värdena i sin tjänst. Genom Windelbands och Rickerts metodstudier har den historiska metodens särart i förhållande till den naturvetenskapliga blivit skarpt utmejslad. Medan den sistnämnda, i stort sett, går från det enskilda till det allmänna och uppställer allmänna naturlagar, riktar sig historien direkt på det singulära, en gång varande, tidssammanhanget och ser det enskilda fallet i förhållande till ett värdesystem. Men kan nu detta ställningstagande till olika värden sakligt motiveras, eller är all värdering helt och hållet subjektiv, frågar Aspelin. Han vill likväl undvika denna frågeställning för historien och kommer med en egen teori, som kan sammanfattas sålunda: »I stället för de obetingade, över tiden höjda värdena träda i samtiden givna kulturmål eller om man så vill värden, förutsatt att man med detta ord inte förbinder någon annan betydelse än faktiska föremål för mänsklig värdesättning. Och frågan blir inte: i vilka former har det absoluta värdesystemet förverkligats under olika tider, utan: genom vilka utvecklingsprocesser har det givna kulturläget framgått och fått sin gestalt?» Aspelin är emellertid en alltför kritisk forskare för att betrakta denna mening som sista ordet, och även om man villigt medger, att hans teori betecknar ett välkommet framsteg, så har dock »det givna kulturläget» så många aspekter, att den marxistiska och den borgerliga historieskrivningens representanter fortfarande var för sig kunna hålla på sin egen synpunkt som den enda riktiga.

Något detaljstudium av vetenskapens olika resultat är det såsom nämnts ej frågan om i Aspelins arbete. Dess huvudsakliga syfte är »att belysa de områden, där filosofien och specialvetenskaperna möta varandra i samarbete för gemensamma mål». I kapitlet om »Naturvetenskapens filosofi» och »Vetenskap och livsåskådning» ger oss Aspelin sålunda en överblick av de former, som framgått ur filosofiens och specialvetenskapernas konfrontation med varandra. I det förstnämnda kapitlet redogöres för den filosofi, som svarade mot den fysikaliska och den biologiska världsbilden: för den förra står Büchner som representant, för den senare Spencer. 1800-talets filosofi på vetenskaplig grundval var i stort sett grovt materialistisk men ofta förenad med en optimistisk framstegstro på vetenskapens omskapande inverkan på människan. Denna materialistiska filosofi — som Aspelin gett en onödigt bred framställning åt i förhållande till dess så gott som uteslutande historiska intresse för vår tid — övervanns genom

Liebmanns och Langes försök att förnya den kantska filosofien, vars moderna form vi finna i Marburgerskolan. Den vetenskapliga filosofien fick så småningom en mera metodisk uppgift, och den s. k. Wienerskolan strävar efter att göra filosofien till en ren vetenskapslära, d. v. s. en analys av vetenskapens begrepp och grundsatser. Då denna filosofi är av utpräglat abstrakt karaktär, har Aspelin i sin populära framställning ej kunnat ge den en mera ingående granskning. Emellertid hade han i stället kunnat komplettera den moderna filosofien på naturvetenskaplig grundval genom att redogöra för de mera konkreta systemen i modern filosofi. Det räcker att nämna en av vår tids mest framstående tänkare, engelsmannen A. N. Whitehead, som ej alls kommit med. I hans filosofi finner man ett vackert uttryck för vad den moderna vetenskapen kan ge en filosofisk verklighetsuppfattning.

I det andra av de båda ovannämnda kapitlen kommer Aspelin de moderna kulturproblemen närmare in på livet. Även här har han på ett givande och klart sätt fångat det föregående halvseklets idéströmningar: Renans vetenskapsreligion, Krapotkins anarkistiska samhällslära, Th. H. Huxleys reaktion mot denna tro på enhet av naturlig och kulturell utveckling, Schopenhauers viljefilosofi, och hur denna hos Nietzsche kom att utvecklas till irrationalistisk maktfilosofi. Åt vårt århundrade ägnar emellertid Aspelin mindre uppmärksamhet, och de skarpa motsättningar, som behärska modern livsåskådning, komma ej alltid tillräckligt tydligt fram; åtminstone är urvalet av representanter för tidens strömningar rätt ensidigt. H. G. Wells, B. Russell och Julien Benda för en intellektualistisk och kulturradikal strömning, Freud för kulturpessimismen liksom Spengler på sitt sätt, men finns det verkligen ingen i vår tid, som arbetar för en positiv anti-intellektualistisk åskådning? Alfred Rosenberg tycks vara den ende, som nämnes i det sammanhanget. Om Aspelin framför Wells såsom den litteräre representanten för kulturradikalismen i England, varför nämnes ej samtidigt G. K. Chesterton såsom representanten för den motsatta åskådningen? Varför får man blott en redogörelse för J. Benda i Frankrike och ej samtidigt en redogörelse för den franska romantiska och nationalistiska rörelsen med Barrès och Maurras? Och var har den moderna livsfilosofien tagit vägen? Man kan ha vilken uppfattning man vill om densamma, man kan betrakta den som en förnuftets fiende och som därför ej bör beredas plats i ett idéhistoriskt arbete, så betecknar den dock ett så mäktigt inslag i modern åskådning, att den ej kan negligeras. Aspelin måste gång på gång taga ställning till den och kan ej komma ifrån dess aktualitet. Sålunda protesterar han mot »de aktuella moddeförkunnelserna om anden-förnuftet som själens-driftlivets nödvändiga fiende», och en annan gång, på tal om Wienerskolans vetenskapliga filosofi, säger han: »I en tid, då förnuftet lyses i bann som 'själens veder-sakare' och allehanda intellektuella atavismer florerar i ohämmad frihet, måste varje upplysningsvän med glädje hälsa en filosofi, som vill vara vetenskap och varken mer eller mindre, alla nyromantiska dim-

bildningar till hån och till trots.» Det skulle ha varit intressant för en läsare att få reda på att det bakom dessa idéer, som Aspelin protesterar mot, döljer sig ett mycket bekant namn, nämligen Ludwig Klages. Synbarligen förnekar Aspelin ej hans betydelse, men varför då referera till honom på samma föraktfulla sätt, som Runeberg betraktar kommandanten på Sveaborg: att ej ens nämna hans namn! Annars betyder det mindre, att ej någon utförligare framställning ägnats Klages' idéer. Däremot borde ej Georg Simmel lämnats helt ur räkningen, ty han är känd som en grundlig samhällstänkare, moral- och historiefilosof. Dessutom saknar man en framställning av den italienska nyhegelianismen med B. Croce och G. Gentile såsom representanter, vars filosofi på historisk grundval skulle kunna utgöra en lämplig pendang till den utförliga framställning den naturvetenskapliga filosofien fått.

Man får inte tro, att Aspelin vänder sig mot all irrationalistisk åskådning. Det är överdrifterna han påtalar, liksom han också har påvisat den intellektualistiska inställningens ensidighet. Och dessutom har känslan och de irrationalistiska idéströmningarna i vår tid fått en värdig compensation i bokens andra del, där Aspelin ger en sakrik och grundlig framställning av det religiösa och teologiska nutidsläget med dess grundval i de tre stora kyrkosamfundet: det grekiskt-ortodoxa, det romersk-katolska och det protestantiska. I anslutning till Sofiaprofessorn Zankov ger oss Aspelin en inblick i den grekiskt-ortodoxa kyrkans inre liv, som alltid har så missuppfattats av västerlänningen. I redogörelsen för den katolska kyrkan kan man följa den spännande kampen mellan dogmtro och modernism liksom den nya katolska filosofiens kamp mot skeptiska och kulturradikala strömningar. Särskilt är här att lägga märke till Blondels »handlingsfilosofi». Vår tids allmänna religionsfilosofiska tänkesätt, t. ex. Guyaus, Höffdings, Einsteins, ha fått sin plats under »Nyprotestantismen», vilket kanske ej är så lyckligt, ty de höra ju lika mycket eller lika litet till de andra kristendomstyperna. Annars har den protestantiska kristendomsuppfattningen i dess olika utvecklingsfaser fått en utmärkt tolkning, och man måste säga en mycket välkommen sådan, då vi i allmänhet äro mycket okunniga om de teologiska motsättningarna inom vårt eget kyrkosamfund. Aspelin börjar med Schleiermachers mera mystiska religiositet, övergår till den etiskt färgade kristendomsstypen hos Ritschl, Harnacks liberala teologi och slutligen Barths dialektiska kristendom, där intigheten av det mänskliga i förhållande till det gudomliga är starkt framhävd. Här saknar man en framställning av den s. k. Lundateologien — med professor Nygren som förnämste representant — som uppvisar många med den dialektiska teologien besläktade idéer, men dock är självständigt uppbyggd och utformad.

Genom Aspelins arbete ha vi fått en välkommen orientering över vår tids vetenskapliga läge. Det är emellertid ej en torr uppslagsbok, utan idéerna och tankarna leva med i historiens eget liv. Författaren har en osedvanlig förmåga att klart och lättfattligt ge uttryck

Litteratur

för de mest abstrakta problemkomplexen, och genom sin förmåga att anknyta till den levande dikten leder han oss in i de mest svårtillgängliga motivkretsarna. Den populära framställningsformen och ämnets mångskiftande karaktär ha dock ej inkräktat på sakligheten och tillförlitligheten. »Tankelinjer och trosformer» är allt som allt ett ståtligt bidrag till en modern idé- och lärdomshistoria.

Bertil Pfannenstill.